

ZNAČENJE I UTJECAJ POŽEŠKE ČITAONICE U DRUŠTVENOM I KULTURNOM KONTEKSTU PREPORODNOG RAZDOBLJA

Vesna Vlašić

UDK: 930.85(497.541Požega):027.9>"18"

U požeškoj prošlosti knjiga je uvijek zauzimala važno mjesto. U razdoblju hrvatskog narodnog preporoda njeguje se pisana riječ na narodnom jeziku. Požežanin Vjekoslav Babukić, važno ime u hrvatskom narodnom preporodu, poticao je sugrađane da osnuju Čitaonicu te je ona 1845. godine osnovana pod latinskim nazivom *Lectoria societatis*. U radu će se istražiti djelovanje Čitaonice u kulturnom i društvenom pogledu, aktivnosti članova, mahom gimnazijskih profesora te doprinos požeške Čitaonice u razvoju hrvatskog narodnog preporoda.

Ključne riječi: Vjekoslav Babukić; *Lectoria societatis*; Čitaonica (Požega)

U drugoj polovici 19. stoljeća u Požegi je društveni i kulturni život na visokoj razini te značajno usmjeren na buđenje nacionalne svijesti i razvoj nacionalne kulture. Hrvatski narodni preporod, koji se 1848. uvelike rasplamsao, naišao je na snažnu potporu među žiteljima Požege. Tome u prilog govori činjenica kako se Požeška županija prva od slavonskih županija pridružila borbi za narodna prava. U to vrijeme u Požunskom saboru hrvatski zastupnici vodili su žestoke dijaloge sa

zastupnicima prava Mađara. Požešku županiju zastupali su u Požunskom saboru Svetozar pl. Kušević, Julije grof Janković i Skender pl. Farkaš. Požeški zastupnici bili su iznimno aktivni te je zabilježeno kako je Svetozar pl. Kušević, ističući i braneći pripadnost Slavonije Hrvatskoj te pravo na hrvatski jezik izjavio:

Za varmedje požežku, virovitičku i srěmsku govorilo se je, da ove nisu u Slavoniji, pa isti oni, koji to tvrde, nemogu tajiti, da Slavoniju ove tri županije čine dapače – kao što je to dokazao prvi poslanik sdruženih kraljevinah da se od Save do Drave prostire. Što se tiče rečenoga paragrafa, da ovaj ovako ostaje kao što se predlaže, onda bi se morali častnici gradovah nalazećih se u ovih varmedjah odreći svoje službe za 6 godinah, jer se za ovo vrěme nebi mogli naučiti magjarski... Nadalje usljedovoga Slavonija bi se morala oděeliti od Hěrvatske, a na to pověritelji govornika neće pristati, jer od vėkovah živu s njome pod svetom krunom. (Kempf 1910: 262)

Prije Požunskog sabora, zasjedao je 23. listopada 1847. Hrvatski sabor u Zagrebu. Između ostalog, donesen je Zaključak kojim se u službenu uporabu uvodi hrvatski jezik umjesto latinskog. Ovaj Zaključak u Požegi je naišao na širom otvorena vrata. Na Županijskoj skupštini 4. prosinca 1847. Miroslav pl. Kraljević predložio je uvođenje narodnog jezika kao službenog u korespondenciji županijskih činovnika i časnika. O tom događaju izvijestio je 11. prosinca 1847. u novinama Ljudevit Gaj:

Evo radostna glasa iz Požege; radostnie vėsti nismo još odatle priobćili, odkada novine ove obstoje. Narodni jezik, dosada izključen iz svih skupštinah slavonskih varmedjah, povratja najprie prastara Požege u njegovo dostojanstvo i tim učvėrstjuje za sve vėkove svežu, koja ju skapča s Horvatskom. S radostju pozdravljamo posestrimu Požegu na narodnom polju i znamo, da će se naš pozdrav odzivati po svoj Horvatskoj. – Toli lěpi priměr neće ostati u ostaloj Slavonii bez blagotvornog uspěha, a Požegi će vėkom ostati čast, da je pėrva uvela narodni jezik u svoje skupštine. (Kempf 1910: 263)

Skupštinska odluka o uvođenju narodnog jezika kao službenog, u samom gradu Požegi izazvala je veliku radost. Slavlje je započelo u gradskoj kući uz glazbu, a nakon toga velika povorka uputila se pred kuću podžupana Vatroslava pl. Pečića, zatim pred kuću velikog suca Tome pl. Kraljevića koji se od radosti rasplakao.

Povorka je nastavila dalje obilaziti kuće uglednika (Miroslava pl. Kraljevića, fiškala Đure Juratovića i liječnika Antuna Pavića) iskazujući im poštovanje zbog donesene odluke. Pred kućama su se izvikivali domoljubni pozdravi i pjevale pjesme »Prosto zrakom ptica leti«, »Tko je taj« i druge.

Gradske vlasti slijedile su primjer županijskih vlasti te je 29. prosinca 1847., nakon županijske odluke, donesena gradska odluka kojom se propisuje kako se u gradskim aktima treba koristiti narodni ilirski jezik. Ljudevit Gaj nije propustio prokomentirati u svojim novinama odluku požeške gradske vlasti: »U tom je slavna Požega pèrvi krasni primèr dala svojoj domovini. Vidi se, da se Požežani nisu odrekli stare svoje slave. Živili na mnogaja ljeta« (Kempf 1910: 265).

Buđenje narodne svijesti u Požegi te oduševljenje kojim su je žitelji prigrlili, odrazilo se na požeške priloge u Gajevim novinama, a uglavnom su ih pisali Požežani Svetozar Kušević, Miroslav Kraljević, Antun Kovačević te Ivan Valetić, svećenik iz Kutjeva. U priložima koji su stizali iz Požege pisalo se o radu gradskih i županijskih vlasti te se izražavale pohvale za odluke koje su išle u prilog stvaranja pozitivne atmosfere za narodnu svijest, a kritiziralo se one koji su se tome protivili, navodeći u člancima imena jednih i drugih. Na čuvenoj Županijskoj skupštini održanoj 1. travnja 1848., podžupan grof Janković započeo je govorom na hrvatskom jeziku. Skupština je zanimljiva i po tome što joj je nazočilo oko 500 seljaka. Osim odluke o uvođenju hrvatskoga jezika u sve javne poslove u županiji, donesen je zaključak kako će se na svim županijskim kućama vijoriti hrvatske zastave. Ivan Valetić o tome je posvjedočio člankom u *Novinama dalmatinsko-horvatsko-slavonskim*:

Bio sam u Požegi, Varoška i varmedjska kuća nikada jošte takovimi znaci ukrašena nebiaše kao baš sada u najnovie doba. Tamo su vam na svakoj izmedju rečenih kuća po dva izložena barjaka, na kojima kao god boja, tako i znamenje čisto su narodna. Lèpi znaci, grbovi triuh kraljevinah... Na pèrsih pako malo i veliko nosi trobojnu narodnu kokardu. (Kempf 1910: 266)

Koliko je Požega bila značajna što se tiče buđenja narodne svijesti u Slavoniji, govori i saznanje kako su poslanicu o buđenju narodne svijesti požeški izaslanici

nosili virovitičkoj i srijemskoj županiji. Podatak o tome donosi podbilježnik Miroslav pl. Kraljević u 32. broju Gajevih novina:

Najprije se u Slavoniji probudila požeška županija. Ona već na svojoj skupštini 29. ožujka uvadja u sve poslove upravne hrvatski jezik, a narodnu stražu po svoj županiji. Iz te skupštine poslana budu dvie poslanice, jedna sriemskoj županiji, a druga virovitičkoj, u kojima ih zaklinje za narodnu stvar i za savez sa Hrvatskom, te ih pozivlje, da podupiru zahtjevanje naroda, kako su ta bila izražena 25. ožujka u Zagrebu. (Kempf 1910: 269)

U Požegi je iznimno važna bila pisana riječ na narodnom jeziku. Tome pridonosi i činjenica da je Vjekoslav Babukić, rođeni Požežanin, prvi tajnik Čitaonice ilirske (1838.), Matice ilirske (1942.) te prvi profesor hrvatskog jezika u zagrebačkoj Akademiji (1846.), poticao Požežane na uporabu narodnog jezika. Babukićevo značenje za ilirski pokret i buđenje narodne svijesti možda je najbolje istakao zavičajnik Josip Eugen Tomić:

Ni najmanji dogovor, ni sporazum o domorodnim stvarima; ni jedan pokret, ni domorodni podhvatač nije se dogodio, a da mladi Babukić nije u njemu sudjelovao i možda glavnu riječ vodio. »Danici« bješe on glavnim suradnikom, gotovo urednikom. Njegova je najviše zasluga, da je štokavština prodrila kao književni jezik i da je novi pravopis prihvaćen. U »Čitaonici« kao tajnik on je duša svemu, on vodi i upravlja malo ilirsko kućanstvo, dopisuje s našim i stranim svijetom, daje obavijesti, savjete i upute, sabire ilirskim knjigama pretplatnike, razpačava ih, vodi u to ime bilješke, račune i obsežnu korespondenciju i sretan je, kad je mogao svaki posao u red spraviti i uspjeh postići. On se s Dimitrijom Demetrom brine, da se počmu hrvatskim jezikom davati kazališne predstave, sabire uz pomoć Rakovca stare stvari i novce za muzej, radi s onima koji ustrajaju gospodarsko društvo, a nada sve snuje i razmišlja, kako bi se u našem narodu ustrojilo učeno društvo, ognjište više nauke i umjetnosti. Babukić je duša svakomu narodnom podhvatu, njega svagdje trebaju, jer znadu, koliko vrijedi njegova neutrudivost u radu, točnost, željezna volja i čestitost karaktera. (Kempf 1910: 610)

Preporodno razdoblje dalo je maha te se počinju osnivati čitaonice diljem zemlje. Osnivanjem prve Čitaonice u Zagrebu započinje novo razdoblje kulturnog života. Svrha čitaonica bila je »čitanje novina i knjiga – i korisne znanosti razširivati« (Vlašić 2015: 53). Preporoditelji su, jačajući svijest o potrebi jedinstvenog književnog jezika, temeljnu ulogu u provođenju preporodne ideje utkali u knjige i čitaonice uz nesumnjivo ogromnu ulogu Vjekoslava Babukića. Njegov značaj kao tajnika zagrebačke Čitaonice istaknuo je i Vatroslav Jagić:

Kao tajnik Čitaonice odlikovao se neobičnom usrdnošću služeći tome centru nacionalnog života gdje se stjecalo sve što je disalo duhom slavenskog ilirizma (...) Žrtvovao je sve svoje sile narodnom pokretu (nije se ženio radi službe) za dobro i korist ilirizma. Bio je doista idealno odan ilirskom preporodu (...) on je bio veoma dobar čovjek, vrijedan osobitog poštovanja. (Kuntarić 2003: 61-62)

Ne čudi stoga veliki Babukićev utjecaj na sugrađane i poticaj kod nakane osnivanja Čitaonice u Požezi. Čitaonica u Požezi osnovana je 1845. pod latinskim nazivom LECTORIA SOCIETAS. Osim Vjekoslava Babukića, ideju osnivanja Čitaonice u Požezi podržali su Julije grof Janković Daruvarski,¹ Miroslav Kraljević² i Josip Bunjik.³ Uz navedene uglednike, osnivanje Čitaonice podupirali su mnogi gimnazijski profesori te poznati požeški obrtnici i trgovci. Požega je tih godina brojila dvije tisuće stanovnika. Prve aktivnosti oko osnivanja Čitaonice pokrenuli su u prosincu 1844. Josip Bunjik i Ilija Saračević, poslavši zahtjev za osnivanje Čitaonice požeškom Magistratu. U zahtjevu, između ostaloga, mole pomoć uglednih građana i Magistrata kod osnivanja društva te navode:

¹ Julije grof Janković Daruvarski bio je aktivan u javnom i društvenom životu. U Požeškoj županiji obavljao je nekoliko funkcija od bilježnika i podžupana do velikog župana.

² Miroslav Kraljević, veliki župan, iznimno značajna osoba u kulturnoj povijesti grada Požege. Osnivač prve požeške tiskare (druga tiskara u Slavoniji). Od 1863. do 1865. izdavao je časopis *Slavonac* u kojem su objavljivali svi najznačajniji pisci toga vremena. Napisao je roman *Požeški đak ili Ljubimo milu svoju narodnost i grlimo, sladko svoj narodni jezik*, tiskan 1863. u Požezi.

³ Josip Bunjik obnašao je od 1842. u Požezi dužnost velikog suca, a od 1847. bio je delegat u zajedničkom saboru u Požunu.

Sveta je i nepomična dužnost sviju ljudi, da se u svakom smislu, u koliko je moguće izobrazu te blagi i obće ljubljeno očekivani cilj čudorednosti što skorije stignu. Budući pako, da je to pojedinim osobama stranom dosta teško, a stranom opet i nemoguće, dok u društvu sakupljeni s ujedinjenim silama mogu doživjeti žuđenu svrhu. Zato se kr. varoši Požeške domorodci i izobraženosti ljubitelji, da narodno društvo na način inih susjednih gradova, ustraje i sakupiti. Društvu će poglavita zadaća biti izobraženje narodnog materinskog jezika napose, uobće pako duhovna izobraženost. (Potrebica 1995: 14)

Uz zahtjev, Bunjik i Saračević priložili su Magistratu Pravila čitaonice na latinskom i hrvatskom jeziku.⁴ Magistrat je Pravila usvojio te ih poslao u Budim no odande su vraćena sa zahtjevom da se dopune. Nakon toga slijedi osnivanje Čitaonice 1845. Njezin prvi predsjednik bio je Franjo Hranilović, a tajnik Antun Kovačević. Važnu ulogu u osnivanju Čitaonice i realizaciji programa imali su požeški franjevci (8 franjevacu bilo je u Upravnom odboru koji je brojio 12 članova). Godine 1846. za predsjednika Čitaonice izabran je Julije grof Janković, koji 22. svibnja 1846. izmijenjena Pravila šalje požeškom Magistratu na odobrenje. Razvidno je kako je Čitaonica godinu dana djelovala, a Pravila za njezin rad konačno su potvrđena 1846. Pravila se danas čuvaju u Gradskom muzeju u Požegi. Prema Pravilima, najveći dio posla u Čitaonici obavljali su predsjednik, potpredsjednik, tajnik, blagajnik i knjižničar te starešinstvo, a njihove dužnosti su jasno precizirane. Isto tako, potanko su razrađena prava i dužnosti članova. Primjerice, članovi su imali pravo na kraju godine dobiti uvid u sve veće račune koje je društvo napravilo i dati svoje primjedbe, a imali su pravo dobiti informaciju o »blagostanju društva«. Također su mogli posuditi časopise i knjige te iskazati želju za narudžbom određene knjige ili novog časopisa. Očekivalo se, s druge strane, da neke knjige u svom vlasništvu daruju Čitaonici, a za uzvrat dobili bi zahvalnicu. Na članove se apeliralo, ako u svom vlasništvu imaju časopis kojeg nema u Čitaonici, neka časopis posude, a za to bi im knjižničar izdao potvrdu. Na početku Pravila utvrđuje se činjenica kako će se najprije kupovati knjige i časopisi na narodnom jeziku, zatim

⁴ Puni je naziv Pravila na latinskom jeziku glasio: *Institutio lectoriae societis patriotiae anno 1845 in libera et regia civitate Posegana coalescentis*, na hrvatskom jeziku *Osnova Narodne čitaonice u Požegi godine 1845. ustanovite*.

na drugim slavenskim jezicima, a tek onda na engleskom, francuskom i drugim europskim jezicima. Čitaonica je za svoj prostor dobila jednu sobu u svratištu »Zlatnom janjetu«. Poslije se selila te se za nju, prema zapisima Julija Kempfa, koristila soba u gostionici »Parobrod«, a nakon toga u gostionici »Kraljević Rudolf«. Članovi su plaćali godišnju članarinu u iznosu od četiri forinte. Koliko je požeška Čitaonica bila aktivna i poznata izvan Požege potvrđuje pismo Lajosa Kossutha 1847. u kojemu moli Čitaonicu za skupljanje priloga za vukovarsko-riječku željeznicu. Kossuth je pismo napisao na mađarskom jeziku što je izazvalo veliki revolt članova Čitaonice. Većina članova društva odlučila je »da se društvo u takve stvari, koje u krug njegove djelatnosti nepadaju, upuštati ne želi, i zato da se posla ovoga primiti nemože« (Potrebica 1995: 16).

Već je ranije spomenut zapis tiskan u Gajevim novinama, kako su Požega i Požeška županija među prvima u Slavoniji probudili nacionalnu svijest, a tome zasigurno ide u prilog kod rasplamsavanja narodnog duha i djelatnost požeške Čitaonice. Odluku Županijske skupštine o uvođenju narodnog jezika te zaključka gradskog Magistrata kako se zapisnici i ostali akti imaju pisati narodnim jezikom, primjenjivali su vodeći članovi Čitaonice, a posljedica donesenih odluka bila je promjena naziva Čitaonice u Narodna čitaonica godine 1848. Čitaonica je bila značajan dionik i pokretač kulturnih zbivanja i različitih aktivnosti u gradu. Dobro je i materijalno stajala jer su ugledniji građani uplaćivali znatno više od propisane članarine. Slijedi razdoblje do 1860. godine u kojemu Čitaonica mijenja prostor (smještena u svratištu »K parobrodu«), a aktivnosti se usporavaju i smanjuju. Za ponovno oživljavanje rada Narodne čitaonice zaslužan je veliki župan Miroslav Špun Stržić, uz mnoge viđenije građane. Godine 1862. sastavljaju se nova Pravila, a 18. siječnja 1863. saziva se Skupština Narodne čitaonice. Tih godina Narodna čitaonica broji sto članova. Često se u organizaciji Čitaonice priređuju zabave, plesovi i druge aktivnosti, a u središtu je bila humanitarna djelatnost, odnosno skupljanje dobrotvornih priloga. Time su pomagali siromašne građane, učenike požeške Gimnazije te sve one koji su stradali u vremenskim i drugim nepogodama. Osim toga, Čitaonica je dala prilog za uređenje gradskog šetališta u Požegi i gradsku bolničku zakladu. Organiziran je niz zanimljivih i stručnih predavanja, a predavači su najčešće bili profesori požeške Gimnazije, ali i ostali istaknuti stručnjaci iz različitih područja. Za sve one koji su dolazili u prostore Čitaonice uveden je potvrđeni Kućni red, a sastavio ga je M. Grišković:

- a) U prostoriji gdje se čita mora biti mir, ne smiju se piti alkoholna pića, bučati, igrati druge igre, jesti, a na stolu je zvono koje upozorava na mir;
- b) zabranjuje se u društvene prostorije dovesti pse;
- c) novine se ne smiju odnositi iz društvenih prostorija;
- d) kada gosti odu, moraju se upisati u Knjigu gostiju. (Potrebica 1995: 21)

Čitaonica u to vrijeme koristi veći prostor pogodan za različita događanja koji su požeška društva redovito uzimala u najam i na taj način postaje žila kucavica kulture grada. Osim kulturne djelatnosti, ima sve značajniju društvenu ulogu jer postaje omiljeno okupljalište građana koji su provodili vrijeme čitajući novine, igrajući šah, domino i karte. Završavanjem preporodnog razdoblja, Narodna čitaonica počinje se ubrzano razvijati, a u njezinu sastavu osniva se knjižnica zahvaljujući dobrotvornim priložima građana Požege. Snažan društveni i kulturni zamah pod okriljem Čitaonice bio je usmjeren na razvijanje nacionalne kulture i buđenje nacionalne svijesti. Građani koji su se okupljali u Čitaonici dali su velik doprinos širenju pismenosti i opće prosvijećenosti stanovništva. Time su potvrdili rečenicu koju je napisao naš zavičajnik Vjekoslav Babukić kako čitaonice »postaju ognjišta na kojih se smrzla srca sunarodnjaka naših grijahu« (Crljenko 2000: 163).

Pleme Magistral!

Soča je, i nepomislina Dušnost ljudih, dase u svatkom smislu u holi..
"ko je moguće, izbaviti, i blagi, i obće gubljene, očitivani cilj
"čudorednosti ste stvarajući. Buduć pako da je to pojedinih
"osobam, stranom doša i stranom opet i nemoguće, došim u dru
"tva skupljeni u zajednici selami i udjenju sveshu doševeti
"mogu, kako su se kraje Naroiti: Pošitke domerovci, i izbaviti,
"nosti gubitolji, da nas Društvo na način ihih susudnih gra
"dom, ustaje, skupiti, i poglavita radu biti; izboriti je. Na
"rodnog Materinskog je napret, u obće pako duhovna izbaviti,
"nosti.

Buduć da sva, bro uređeno Društvo pod obrambom
"ih zakonah, gnešati i ratosa i naše početo i Narodni deli
"svo slavnom Narodi: Kraje Pošitke Magistralu kanoti mistnom
"Poglavarstvu nazajaju, napridak jermalo čini, tverdom ugaruju
"se, da parad zelnoga jedak svoja čija i zveronja novamio nista
"od svoje strane, do koje čini i Pošitke Postovanima: Clansor i
"to Društvo diti se - nasupmati, nego takodjer sve poslovu, i Nostje
"nja jermokupne Sveshe jom Mudrostju i Podupiranjem, i
"svakoj Prilici, i Podupirateljno pomoci i polagati hoće.
"Svoim daki se podmba obih zakonah irucujuje, u ime
"celoga društva osobitim ovim ovajem.

Stemnitog Magistrala
U Požegi dana 31. Prosinca 1844.

Trivne Njue
Josip Bunjik
Ilija Saračević
i Ljude Društva Čitaonica
Požega.

Pismo upućeno 31. prosinca 1844. Magistratu s molbom osnivanja kulturnog društva Čitaonica, potpisnici Josip Bunjik i Ilija Saračević.

Fundus Gradskog muzeja u Požegi – Fa 7-91

LITERATURA

- Crljenko, Branimir. 2001. »Čitaonička sastavnica Istre i hrvatska Čitaonica u Svetvinčentu«. *Vjesnik Istarskog arhiva*. Vol. 6-7 No 1996-1997. str. 159-172. <https://hrcak.srce.hr/96274>
- Gradski muzej Požega, omot br. 91.
- Kempf, Julije. 1910. *Požega. Zemljopisne bilješke iz okoline i prilozi. Za povijest slobodnog i kraljevskog grada Požege i Požeške županije*. Hrvatske tiskare i knjižare. Požega.
- Kuntarić, Đuro. 2003. »Iz biografije Vjekoslava Babukića«, *Zbornik znanstvenih, stručnih i književno-umjetničkih radova bivših učenika i profesora požeške Gimnazije*, prva knjiga, ur. Potrebica, Filip, Jelčić, Dubravko i Glavić, Željko, Gimnazija Požega, Naklada Slap. Požega-Jastrebarsko. Str. 57-66.
- Potrebica, Filip. 1995. *Povijest knjižnica Požeške kotline*, Naklada Slap. Jastrebarsko.
- Vlašić, Vesna. 2015. »Uloga i značaj Vjekoslava Babukića u Ilirskoj čitaonici«. *Radovi Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Požegi*, ur. Dubravko Jelčić. HAZU. Požega-Zagreb. Str. 52-58.

SIGNIFICANCE AND INFLUENCE OF POŽEGA'S READING ROOM IN SOCIAL AND CULTURAL CONTEXT OF REBIRTH PERIOD

A b s t r a c t

In Požega's history, books always took an important place. In the period of Croatia's national rebirth, written word in vernacular language is nurtured. Vjekoslav Babukić, Požega's important man of Croatia's national rebirth period, encouraged his fellow citizens to establish a reading room, which they did in 1845., under the Latin name of *Lectoria societatis*. This paper explores the impact of the reading room in cultural and social aspect, the activity of its members, most of whom were professors at the local gymnasium, as well as the contribution of Požega's reading room in the development of Croatia's national rebirth period.

Keywords: Vjekoslav Babukić; *Lectoria societatis*; Požega's reading room